

«ایتن کۆلگه لر»ین آنلاتی بیچیمی ایله بیر نجه مسأله

شریف مردی

گیریش

ایتن کۆلگه لر، مدرن رومانلارین بیر چوخو کیمی، اولای نورمال دوزه نین پوزولدوغو یئردن باشلایب، اؤنجه کی دوزه نلی حیاتین داوامیندا بیر دوزنسیزلیک یارادیر. سونرا یئنی بیر دوزنین باشلانیشی ایله بوتون اولایلاری بیریرینه باغلایب؛ داها سونرا ایسه، یووارلاق بیر آنلاتییه اوخشار طرزله رومانین سونوندا، ایلك آنلاتیلان اولایا بنزر بیر دوروم یارادراق، بیر داها یئنی قورولموش دوزه نین پوزولماغینی آنلاتیر. روس بیچیمچی لر^۱ین سؤزو ایله آنلاتی «یووارلاق آنلاتی»^۲دیر؛ ایلك آنلاتیلان اولای رومانین سونوندا گۆزل بیر بیچیمده یئندن، آنجاق باشقا یئرده و باشقا جور باش وئیر. ایره لی ده بو سؤزه بیر ده قاییداجام. رومانین دنیاسی «زمان» مساله سینه ده دوزه نلی باخمیر. زمان دوز زمان^۳ دیل، ترسینه رومان زمان سوره جینی دال قاباق ائتمکله، زمان قاورامیندان مدرن بیر آنلایش ایره لی سورور. آنجاق زمانین دالا قاییتماغی دهنسل دیل دیر. زماندا گئری قاییتماق اوچون، آنلاتیچی آنیلار دفترینده یازیلان سؤزلر واسیطه سی ایله یولا چیخیر. رومانین باشلانیشی قانلی بیر چارپیشمانین اورتاسیندا آنلاتیلیر، سونرا زمان بیر آز کئچمیشه قاییدیب اؤنجه کی دورومو آنلاتیر. چارپیشمادان سونرا باشلان یئنی دوزن رومانین سونوندا قدر چکیر. رومانین بیتمه سی آنجاق یئنه بیر چارپیشمادیر.

رومان، دیل سویه سینده، چشیتلی اویونلارلا بوتون متن ده اوخوجونو اؤزونه ماراقلی ساخالایا بیلیر. همن ایلك جومله دن، یئنه روس بیچیمچیلری دئییمی ایله، دیلین نورمال و اؤرگه شیلیمیش، باشقا سؤزله اوتوماتیکله شمیش^۴ بیچیم یندن چیخاراق، یابانچیلاشدیرما^۵ ایله متنه ادبیت^۶ وئریب، اوخوجونو ایلك کلمه دن بئله شاشیردیب، آنلاتی یا ماراقلاندیریر. «یوخاری یاغان قورشون...» اوخوجونون آلیشدیغی سؤزدن، یانی دوشونمه دن دیلینه گتیردی سؤزدن، باشقا فرقلی بیر سؤز گئیررک، باشلار باشلاماز ایلگینچ چکچیلیک یارادیر. یوخاری یا دوغرو یاغماق کیمی باشلانیش، اوخوجونو دوراقسادیب سؤزون اؤزونه اوداقلاندیریر. «یاغماق» نورمالدا آشاغی یا اولار! رومانین باشباشیندا گۆزل بنزه تمه لر، استعاره لر و باشقا حاضرلیقلار، متنین گۆزه لیبینه بیر قات داها آرتیریر. اؤرنک اوچون ۱۴۴ جو صفحه ده گلن متتافورلار، بنزه تمه لر، تشخیص لر (جانلاندیرما)، بیرله شیک دویو^۷ و باشقا تمهیدلر دوروما داها درین بویوت وئریب، بوراخا بیله جک ائتکینی داها یوکسه لدیر. «باشینی یاستیغا قویان کیمی یوخونون قیرخ آرشین قویوسونا دوشدو...»، «شفیقه نین عکسینه اولاراق، سئوینجین یاتاغی تیکانلی یئره دؤندو. یوخوسو قوش کیمی اوچوب گۆزدن ایتدی.»، «او گنجه سویوق قارانیق چؤکدوکجه کندين دیلی توتولوردو.»

- 1 formalists
- 2 Circular narrative
- 3 Linear time
- 4 automatization
- 5 defamiliarization
- 6 literariness
- 7 synesthesia

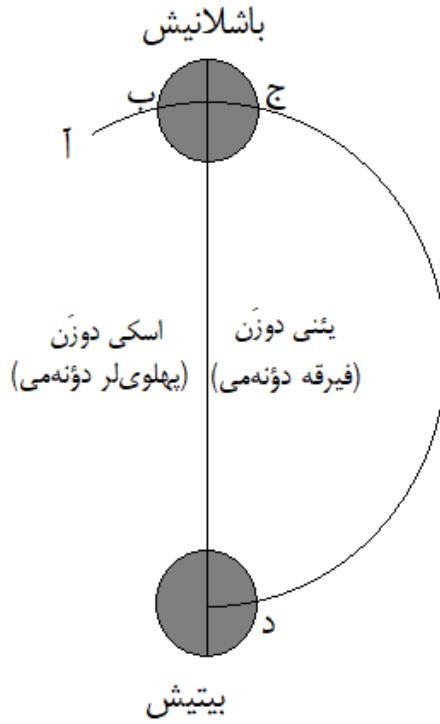
متندە ایشلەدىلمىش دىيىم، آتابا سۆزلىرى، مثلەر، كىنايەلەر و اۆزلىكلە شەرلر ايسە، سۆزون داھا ياتىملى اولماغى ايله يىرىنە توشمەيىنە ياردىم اولموش دىر. دفعەلرلە، دوزگون قونوموندا تىكرار اولان «گل، گل، گل آ باز گونلرى / ايلين عزيز گونلرى / داغدا اريت قارلارى / باغدا اريت قارلارى / چاپلار آشيب سئل اولسون / تاخيلار تئل تئل اولسون / آغاجلار آچسين چىچك / يارپاغى لئچك لئچك» كىمى شىرىن سۆزلر، دوروما دويقوساللىق باغىشلايىر؛ يوخسا ۷۴جو صفحەدە قورنازجا ايشلەنيلن «آتان سوغان، آنان ساريمساق؛ سن هاردان اولدون گولمە شكر» آتابا سۆزو، دارتېشمانين باغلاماغىنا، ائلەجە دە آنلاتىچى نين ياردىمينا گلير (بو سۆزە دۆنەجەيم).

رومانين اولاي هورگوسو

ايران دا باش وئرن اولاي لار، آرازين اوتايىندا ياشايان «صمد» ين آتاسىنى دريندن ائتكىلەيىب، عايىلەجك كۆچوب آرازين بوتايىنا گليب باشاردىغى قدر ياردىم ائتمك قارينا گلير. عايىلەسى ايله موغان دوزونە گيلرلر. ايللر سونرا، صمد كندلرين بىرىندە اوشاقلارا درس وئرىر. اولاي لار «فیرقه» زامانىدا باش وئرىر. صمد عىنى زاماندا فدایيلرە قوشولوب كندلرە باسقىن ائدن ياغىلرە دۆيوشور. رومان صمدگيلين باسقىنچيلارلا قىزغىن چارپىشماسى ايله باشلانير. صمدگيل توتوقلانيب گوللەلەنيرلر. كندين مکتبى باسقىنچيلار الى ايله ياندىرىلير. شەردن گۆندريلن ياردىمچى فدایيلردن ائلياس آدى فدایى كندين قىزلاريندان بىرىنە وورولور. اولاي لار دولانيب، بىر ايل ايچىندە بعضى باش وئرن ايشلردن سۆز ائدليلر. ائلياس ايكى آرخاداشى ايله بىرگە تىرىزدن بىر داھا هم كندە باش ووروب ياخىليب بيخىلمىش مکتى يئىندن قورماق ايستەيىر. ائلياس سئودىيى قىز ايله تىرىزە قاچير. شاه اوردوسو زنجانا، سونرا دا تىرىزە سالديرير. ائلياس آرخاداشلارى ايله سون گوللەيە قدر دىرەنير و اسير اولورلار.

يوورلاق (دۆنگەسل) آنلاتى ايله آنلاتى بيچىمى

ايشاره ائلەدىيىم كىمى رومان، بىر چارپىشما ايله باشلانير، ائلەجە دە، باشقا بىر چارپىشما ايله بيتير. ايكى اولاي هرەسى باشقا يئر و باشقا شخصيتلرلە باش وئرسە دە، ايكىسى دە بىر بيچىمدە اولور. يوورلاق يوخسا دۆنگەسل آنلاتىدا حىكايە باشلادىغى يئردە بيتير؛ باشلانقىچ و بيتيش نقطەلرى عىنى اولسا دا كاراكتئرلر حىكايەدەكى اولاي لاردان ائتكىلەنرک بىر دۆنوشوم كئچيريرلر. آنجاق بوردا «تاسارلانان آنلاتى پىلانى» تامى ايله گتيردىيىم تانيتىما اويماسا دا، ايكى «باشلانيش» و «بيتيش» اولايى بيچىم، آنلاتى، ائلەجە اولاي لارين بوتون خىرداليقلارى ايله بىر گوزگو كىمى بىرىرىنى عكس ائديرلر (باشلانيش دا باش وئرن اولاي لارا، بيتيش دە بىر قارشىلىق تاپا بىليرىك). آشاغىداكى گۆرونوتويه باخين:

گۆرنتو ۱: ایتن کۆلگه لر رومانین دا یووارلاق یوخسا دۆنگه سل آنلاتی بیچیمی

رومانین آنلاتی بیچیمینین بوتونونو یووارلاق یوخسا دۆنگه سل آنلاتی بیچیمینه باغلاماق اولماسا دا، هر حالدا آنلاتی بیچیمی اوسته کی گۆرنتوده گۆرسه دیلن کیمی دیر. دئدییم کیمی اولایلارین باش وئرمه سی بیر زامان دوزه نینده باش وئرمیر. یانی اولای هۆرگوسونده گتیردییم اولایلار، روماندا باشقا بیر دوزن له آنلاتیلیمیش دیر. «آ» دان «د» یه قدر چکیلمیش دایره چیزگیسی زامان سوره جینی گۆرسه دیر. «باشلانیش» نوقطه سیندن «بیتیش» نوقطه سینه چکیلمیش دوز چیزگی ایسه ایکی «اسکی» و «یئنی» دۆنم، یوخسا دوزه نی آبییریر.

اولایلارین باش وئردییی دوزن: آ - ب؛ باشلانیش، ج - د؛ بیتیش.

روماندا کی آنلاتیلان دوزن: باشلانیش؛ آ - ب؛ ج - د؛ بیتیش.

آنلاتی «باشلانیش» دان سونرا، «سئوینج» ین اؤز معلمی «صمد» ین آنیلار دفترین دن اوخودوغو سۆزلرله، زاماندا گئری قایدیب، اؤنجه کی اولایلار - صمدین دیلیندن - آنلاتیلیر (آ - ب). سونرا، آنلاتی کندن تبریزه یۆنه لیب، بیر ایل ایچینده اوردا باش وئرن اولایلار آنلاتیلیر. آرادا آنلاتی تبریز دن کنده کئچیب، کندن اوشاقلارینا یئنیجه قورولموش مکتبلرینین یاخیلدیغی اولایین ائتکیسی ده آنلاتیلیر. بو بۆلومه آنلاتی تبریز و کند اولایلارینا اوداقلانیر (ج - د). سونوجدا رومان باشلانیشا اوخشا بیر «بیتیش» ایله ده سونا واریر.

زامان

زامان هر حالدا رومانین چوخ پاییندا دوز (دوغروسال) زامان دا اولسا، ایلك بۆلومه (باشلانیش دا) دوغروسال دییل، بونولا دا بو بۆلومه آنلاتی دوغروسال اولمایان آنلاتی^۱ دیر. ایلك بۆلومه، صمد و آرخاداشلارینین اؤلومو

«سۆيىنج»ى درىندىن ائتكىلەيىر. بو اوزدن، سۆيىنجىن زھنى قارىشلىق اولاراق، صمدى و اونونلا ياشايان آيىلارى خايطىرلايىر. بوردا، زاماندا گل گىد ائدىن آنالاتى ايله قارشى قارشى يايىق. بونلار ھامىسى گۆرسەدىر رومانىن قورغوسو ايله آنالاتى تىكىكلىرى، دىقق و پىلانلانمىش دىر.

بىر نىچە مسأله

رومانىن نثرى اولدوقچا گۆزل، جوملە قورولوشلارى محكم و دوزگون دىر. نە ايسە رومان آنالاتىغى دونيانى مخاطبىنە يىتىرمەك دە بۆيوك چات اوزرىندىن كىچىك زوروندا قالير؛ بئله بىر چات ايسە سىچىلدىيى دىل شيوهسى دىر. دىل، آغىزلاردان آغىزا ھىچ بىر فرق ائتمەدىن ھامىسى بىر شكىلدە، اۆزۈ دە يازى دىلى (ادبى فورم) ايله آناتىلمىش دىر. سۆيىنجىن اورك سۆزۈ، صمدىن آيىلارى، شىقىقەنىن سۆزلىرى... ايفادە شيوهسىندە ھىچ بىرى بىرىرىندىن فرق ائتمىر. دىلىن رۆتوش اولموش ايفادەسى، اوخوجو ايله آناتىچى نىن گۆرستمك ايستەدىيى، گۆرۈنتۈ، قاورام، اولاي، دوروم، دويقولار... آراسىندا بىر "پردە" كىمى دورور. آناتىچى نىن بوتون چاباسى بئله بىر "اۆرتۈ" لر يوخسا "چات" لارى گۆتۈرمك و اوخوجونو دورومون اورتاسىنا ائتماق دىر. نە ايسە دىل قوللانمىش، بىر كندلى قىز، اوغلان، چوبان، يوخسا يوكسك سويىدە دەرس اوخوموش بىر اىنسانىن، فرقى اولمادىغى و ھامىسىنىن بىر شكىلدە آناتىلماسى اۆزۈ، آناتىچى ورىندىن تۆرەدىلمىش آرتىق بىر اۆرتۈ كىمى دىر.

بىر چوبان ايله تئاتر ايشى گۆرن يوخسا پىس يازان كىمسەنىن «دىل قوللانمىش» عىنى اولماز. فرقى كىرەكلىرى ورىندىن فرقى دىل قوللانمى روماندا گۆزلىك باغىشلايىب، رومانىن اىچىندە اولان قاتلاردا بىر قات داھا اكلەيىب، اوخوجونو يارادىلان كىرەكلىرىن دوز اۆنۈنە قويا. بئله فرقى دىل قوللانمىنى روماندا فرقى كىرەكلىرىن بىر يىرە قدر گۆرە بىلىرىك. ۱۲نجى بۆلۈمدە (ص ۸۷) «حسن كىشى» دانىشپىركن، قوللاندىغى سۆزلر («قايمىزدان يوز ناخىر كىچىدى ساغماغا بىر كىچىمىز دە يوخ ايدى»)، اونون بىر كندلى اولاراق آناتىشىنى و دوشونجە طرزىنى آپ ايدىن گۆرسەدىر؛ آنچاق سۆزلىرى آلب، الكدن كىچىرەك ھامىسىنى بىر شكىلدە آناتماق (ادبى فورم)، نە قدر دە او دىل گۆزل اولسا، دورومو بىر "آرا" ايله اوخوجويا چاندىرىر. دانىشپىقلار، اوخوجونو دانىشان كىرەكلىرىن اۆنۈنە ائتمىر. يارادىلان دورومون حال ھاواسىنى يانسىتىمىر. اوخوجو ساوادلى بىر يازىچى ورىندىن قوللانمىش دىلىن رۆتوش اولموشونو اوخويور. بو رۆتوش ايسە دىدىم "اۆرتۈك" يوخسا "آرا" دىر. روماندا بىر اۆرنكلىر كىرەكلىرىن يالنىز يازىنى اوزادار. سانىرام سۆزۈمۈ يىتىرمىش، بو اوزدن آرتىق اۆرنكلىر كىرەكلىرىن ايستەمىر.

اىكىنچى مسأله رومانىن بوتونلويۇندە آناتىچى نىن يوكسك سسى دىر. آناتىچى نىن سسى بوتون كىرەكلىرىن سسىندىن يوكسك اولاراق سونوجدا ھامىسىندان يوخارى دىر و يالنىز آناتىچى نىن سسى ائشىدىلىر سونوندا. بو مسأله ايسە ايدئولوژىك بىر باخىشدا ايرەلى گلەك دەدىر. ان آزى «فىرقەچىلىك دۆنەمى» نە رومانىك باخىش دىر. سونوجدا بئله بىر باخىش، بىرىرى ايله ايلگىلى ايكى قارماشلىق سورون يارادىر. بىرىنچى سورون: آناتىچى اۆزۈ دىمەيىنە چالىشدىغى سۆزۈ كىرەكلىرىن آغىزىنا قويا؛ بو ايسە، بعضى كىرەكلىرىن آغىزىنا ياراشماي سۆزلر اوخوماق، اوخوجونو شاشىردىر و متن دن، اولادىن، دورومدان لذت ائلماق يولونا داش ائير. يوخسا بعضى آناتىنىن آراسىندا لازىم اولماي سۆزلر گلير و اوخوماق سورەجىنى كسىر. ھر حالدا بونلار مسأله نىن ياخشى يۇنلرى دىر. بعضى بو ايدئولوژىك باخىش كىرەكلىرى «بىيانىه» اوخويان آپارىجى ائدىر؛ سانكى آناتىچى كىرەكلىرى يالنىز اونون سۆزۈنۈ يىتىرمەك اوچون يارادىب دىر. بئلهنچى مسأله لر ايسە رومانىن بوتونلويۇندە دە اولماسا، «بىيانىه» اولان يۇنلرى اوخوجونون گۆزۈندىن سالىر.

اۋرنك اوچون، ۱۷ و ۱۸ جى صفحەلردە آنالاتىچى اۋزو دىمك ايستەدىي سۆزو اسير اولموش صمدىن، دانىشا بىلمەين آغزىنا قوبور. دوزدو صمد يوخسا صمد كىمى اينسانلاردين دونيايا باخشى يوخسا اينانجى بئله سۆزلر اولاي بىلر؛ آنجاق بو آنالاتىچى نىن "سىسى" و "سۆزو" دىر.

بلكە دە سون دفعە اولاراق جانيندان باشيندان دا چوخ سئودىيى مکتب اوشاقلارينا تار چالماق، شعير اوخوماق ايستەيىردى. اونلارا سون دفعە اولاراق وورغولاماق ايستەيىردى كى:

«سئويملى اوشاقلار! دونيا شرله، خئىيرين ابدى دؤيوش مئيدانى دىر. شر اينسان اوغلونو هميشه قازامات ايچره ايستەيىر. گئرى ليك، يوخسونلوق و كؤله ليك ايچينده ساخلاماغي سئوير؛ بونا گؤره دە خئىيرين ديرەيى اولان قورتولوشون، سئوينجين، ايرەلى لەييشين ضيددينه چاليشير. شر قووه لر ديشيشيكلېكدن، يئنى دونيادان قورخور، چكىنيرلر. هميشه اۋز كىچىك و قيسا عؤمورلو خئىيرلرينه گؤره، توپلومون بؤيوك آرزولاريني محو ائلمەيه قالخير، اينسانليغا كور دؤوق و اولدوقجا سرت اينانجلا ياناشيرلار. كور توتدوغونو بوراخمايان كىمى كيرلى نيتلريندن ال چكىميرلر. حالبوكى اينسان زامان - زامان هانسى سا بير يئنى دونيايا وارماق اوچون، چوخ چتتين و كئچىلمز يوللارنى هامارلايىب كئچميشدېر. اينسان اوغلونو دايندېرماق مومكونمويدور؟ دئىيل! هئچ بير قامچى سسى، هئچ بير زيندان ديوارى، هئچ بير اولوم قورخوسو آزادليغين، برابرليين و سئوينجين گور سسىنى بوغا بىلمەميشدېر. دونن كؤهوللرده ياشايان اينسان، بو گون آز قالير آياغىنى آيا باسسېن. من اينانيرام بيز تاريخ بويو هر بير ايرەلى لەييشى، آدى ايتكىن مينلرجه فدائى اينسانلارا بورجلويوق. هانسى سا اۋز قاباقچيل دوشونجهسى ايله، اۋز سرت ايرادهسى و قيزيل قانى باهاسينا بيزه، بيز بىلمزلره، بيز خبرسيزلره، بيز باسيلميشلارا اۋيرەديبلر كى اينسان حياتى اولدوقجا ديرلى، اولدوقجا اينجه ياشانماليدير...».

آلئنتى نىن اوزونلوغونا باخماياراق هامىسىنى گتيرمك له روماندا ياراديلمىش دهشتلى اولايين و دورومون اورتاسيندا دا بئله اوزون خىطابه نىن نه قدر بيربيرينه اويوشماماسىنى گؤرستمك ايستەيىرم. هابئله اون يئددىنجى بؤلومده «شفيقه» ايله «سئوينج» دانىشېركن، سۆزلر "بيانیه" يوخسا مؤلفين دىمك ايستەدىيى سۆزلردىر (اۋزلىكله ۱۲۸، ۱۲۹ و ۱۳۰ جى صفحەلر).

يوخسا ۱۸۸ جى صفحەده «يئردن گؤيدن هوجوما كئچن [...] فيكىرلرى و غئيرتلىرى اساسيندا موقاويمت گؤستېردىلر.» پاراگرافى آنلاتى نىن گئديشىنى دايندېرىب بعضى سۆزلرى آنالاتىچى نىن باخشيندان دئىير. هر حالدا بئله بير سس (يوخسا ساو)، ائشيديلمەلى دىر؛ ايندى كاراكتئر و اولاي ايله دە اولماسا، آنالاتىچى اۋزو بونلارى دىمك ايستەيىر.

ايكىنجى سورون: ايكىنجى سورون، ايشاره ائله دىيىم كىمى، بيرىنجى سورون ايله سيخ باغلى و گنه دە، ايدئولوژىك باخشى سونوجو دىر. آناتىلان دونيا اولان اوستو گؤزل، سورون سوز و رومانتيك دىر. كاراكتئرلرين آراسيندا اولان ايلگى لر اينانيلماز قدر خوش و گؤزل دىر. آنالىق ايله قىز، كىشى ايله آرواد، آتا ايله اوغول، ايكى آرخاداش... اينسانلاردين

بیربیرلر ایله بئله گۆزل آنلاشمالار و سورون سوز ایلیشگی لر «رومانتیک» بیر باخیشین سونوجو دیر. حال بو کی، گرچک دونیادا ار ایله آرواد، آنا ایله اوشاق، یکی دوست... یوخسا سیاسیچی لرین آراسیندا چاتیشمامازلیقلار دا وار دیر.

یئددینجی بؤلومده وئریلن بوتون گۆرونترولر، سۆزلر، اولایلار و دویقولار چوخ گۆزل، ایده آل و خیالی بیر دونیادیر. هر شئی اۆز یئرینده دیر. یانی گرچک دونیادان فرقلی، بلکه خیالیمیزدا قوردوغوموز بیر دونیادیر. رومانین آنلاتیلان اولایلار، اۆزللیکلر اینسانلار آراسیندا اولان ایلیشگیلر باخیشی رومانتیک بیر باخیش دیر.

باشقا مسأله، رومانین دونیاسیندا، قادین و قادینا باخیش مسأله سی دیر. بئله قاباریق مسأله یه آنجاق باشقا باغیمسیز مقاله و فئمینیسیت آله شدیملر تئوریلر ایله یاناشماق لازیم دیر.